

PAPER DETAILS

TITLE: Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî ve Risaletü'l-Hamdele Adli Eserinin Tahlili

AUTHORS: Mahmut DOGAN,Birgöl BOZKURT

PAGES: 536-559

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1436559>

Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî ve *Risaletü'l-Hamdele* Adlı Eserinin Tahlili

Muhammed b. Mustafa al-Akkirmânî and Analysis of His Work
Titled *Risala al-Hamdala*

Mahmut Doğan – Birgül Bozkurt

Öğretmen, MEB, mahmud-47@hotmail.com, Orcid ID: 0000-0002-6481-9491

Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Felsefesi
Anabilim Dalı. birgulbozkurt@artuklu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-5326-5393

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi – Date Received	7 Aralık / December 2020
Kabul Tarihi – Date Accepted	28 Aralık / December 2020
Yayın Tarihi – Date Published	30 Aralık / December 2020
Yayın Sezonu	Ekim – Kasım – Aralık
Pub Date Season	October – November – December

Atıf / Cite as: Doğan, Mahmut - Bozkurt, Birgül, Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî ve *Risaletü'l-Hamdele* Adlı Eserinin Tahlili/ Muhammed b. Mustafa al-Akkirmânî and Analysis of His Work Titled *Risala al-Hamdala*. tarr: Turkish Academic Research Review, 5 (4), 536-559. doi: 10.30622 tarr.837342.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Copyright © Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.

Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî ve *Risaletü'l-Hamdele* Adlı Eserinin Tahlili¹

Mahmut Doğan – Birgül Bozkurt

Özet

Risaletü'l-Hamdele, Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî'nin (ö.1760) Arapça yazmış olduğu fıkıh, ibadet ve ahlâk konularını içeren bir eserdir. Akkirmânî fıkıh, kelâm, tefsir, hadis, siyer, tasavvuf ve İslam ahlâk felsefesi gibi alanlarda sayısız eser yazmış ve kadılık görevlerinde bulunmuş önemli bir şahsiyettir. *Risaletü'l-Hamdele*, İmam Ebu Hanife'nin *el-Vasiyye*'sine Molla Hüseyin b. İskender el-Hanefî'nin (ö. 1673) yazdığı şerh ve Buhârîzâde'nin ahlâk ile ilgili risalesinin hâşiyesinden oluşmaktadır. *Risaletü'l-Hamdele*, inanç ve ibadet konularıyla başlamakta ve ahlâk konusuna dair değerlendirmelerle son bulmaktadır. Risale eklektik bir karakter arz eder ve bu nedenle çok sayıda görüşü barındırır. Akkirmânî bu risalede *el-Fıkhü'l-Ekber*'in ve *el-Vasiyye*'nin birçok kısmına bazı notlar ve ilaveler eklemiştir. Bu şekilde Ebu Hanife'nin görüşlerini daha net bir şekilde ortaya koymaya çalışmıştır. Risalenin bu özellikleri nedeniyle bizim bu makalemiz *Risaletü'l-Hamdele*'yi içeriği, kaynakları ve problemleri açısından ele aldığı için önem taşımaktadır. Biz de bu makalemizde öncelikle Akkirmânî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserlerini ele aldık. İkinci olarak Akkirmânî'nin bu risaledeki metodolojisini ve yararlandığı kaynakları belirlemeye çalıştık. Daha sonra risalenin genel özellikleri ve muhteviyatı hakkında bilgi verdik. Son olarak da risalenin içeriğine yönelik değerlendirmelerde bulunduk.

Anahtar Kavramlar: Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Ebu Hanife, *el-Vasiyye*, Buhârîzâde, İslam Felsefesi

Muhammed b. Mustafa al-Akkirmânî and Analysis of His Work Titled *Risala al-Hamdala*

Abstract

Risala al-Hamdala is a work written by Muhammad b. Mustafa al-Akkirmânî (d.1760) in Arabic that includes the subjects of fiqh, worship and morality. Al-Akkirmânî is an important person who has written numerous works in fields such as fiqh, kalam, tafsir, hadith, siyar (prophetic biography), sufism and Islamic moral philosophy and has served as a judge. *Risale al-Hamdala* consists of the hashiyah (marginalias) on Molla Hussain b. Iskandar al-Hanafi's (d.1673) comment on Imam Abu Hanifa's *al-Wasiyyah* and the hashiyah on Buhârîzâde's treatise on morality. *Risale al-Hamdala* begins with the subjects of belief and worship and ends with

¹ Bu makale Doç. Dr. Birgül Bozkurt danışmanlığında yapılmış olan “Mahmut Doğan, Muhammed B. Mustafa el-Akkirmânî ve *Risaletü'l-Hamdele* Adlı Eseri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin 2020” adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

evaluations on the issue of morality. The treatise has an eclectic character and therefore contains many views. Akkirmânî added some notes and additions to many parts of *al-Fiqh al-Akbar* and *al-Wassiyah* in this treatise. In this way, he tried to reveal Ebu Hanife's views more clearly. Due to these features of the treatise, this article is important as it deals with the *Risala al-Hamdala* in terms of its content, resources and problems. In this article, we first discussed the life, scientific personality and works of Akkirmânî. Secondly, we tried to determine Akkirmânî's methodology and the resources he utilized in this treatise. Then we gave information about the general characteristics and content of the treatise. Finally, we made evaluations about the content of this treatise.

Keywords: Akkirmânî, Risala al-Hamdala, Abu Hanifa, al-Wassiyah, Bukhârîzâda, Islamic Philosophy

Giriş

XVIII. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî (ö. 1760) İslami ilimlerin çeşitli alanlarında özellikle de felsefe ve ahlâk alanında önemli eserler bırakan mühim bir şahsiyettir. Onun *Risaletü'l-Hamdele* adlı eseri iman, amel ve ahlâk konularını birlikte ele alması bakımından önemlidir. Ebu Hanife'nin *el-Vasiyye* risalesine ve bu risaleye Molla Hüseyin b. İskender el-Hanefî'nin (ö. 1673) *el-Cevheretü'l-Münîfe fî Şerhi Vasiyyeti Ebi Hanîfe* adıyla yazdığı şerh ve Buhârîzâde'nin ahlâk ile ilgili kitabına/risalesi üzerine Akkirmânî'nin açıklama ve değerlendirmeler mahiyetinde kaleme aldığı *Risaletü'l-Hamdele* daha ziyade bir hâşiye niteliğindedir. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı sitesinde *Risaletü'l-Hamdele* ismiyle kayıtlı bulunmaktadır.²

Bu makalede Akkirmânî'nin hayatı, ilmî kişiliği, şahsiyeti ve eserlerine yönelik değerlendirmelerden sonra *Risaletü'l-Hamdele*'yi şekil, kaynak ve içerik açısından ele aldık. Akkirmânî ve onun eserleriyle ilgili doyurucu miktarda çalışmanın yapılmamış olması bu makaleyi önemli kılmaktadır. Yapılan literatür taramasında ulaşılabildiğimiz kadarıyla Akkirmânî'ye dair yapılmış az sayıda yüksek lisans tezi ve makale çalışmasının var olduğunu belirtmemiz gerekir. Bunlar içerisinde önemli bir çalışma olarak Ahmet Bozyiğit tarafından hazırlanan *Akkirmânî'nin Felsefî Görüşleri*³ ile ilgili yüksek lisans tezi ifade edilmelidir. Bu tezde Akkirmânî'nin hikmet ve felsefe hakkındaki görüşleri, ilahiyat ve metafizik hakkındaki düşünceleri, ruh, akıl, melek ve Vâcibü'l-Vücûd, din, iman, sıfatlar vb. konulardaki fikirleri genel olarak ele alınmıştır. Diğer bir yüksek lisans çalışması Sadrettin Buğda'nın hazırladığı *Muhammed b. Mustafa Akkirmânî ve Muhtasâr-u Muğni'l-Lebîb an Kütübi'l-Ea'rîb'in Edisyon Kritiği*'dir.⁴ Burada Akkirmânî'nin Arap grameri açısından önemli bir yere sahip olan İbn-i Hişam'ın *Muğni'l-Lebîban 'an Kütübi'l-Ea'rîb'*ine yaptığı özet niteliğindeki eseri ele alınmış, *Muhtasaru*

²http://www.yazmalar.gov.tr/pbl/katalog_tarama_sonuc?eseradi=Ris%C3%A2let%C3%BC%27l-Hamdele&yazar=Akkirman%C3%9C%20Mehmed%20b.%20Mustafa&page=1, Erişim Tarihi: 14.01.2020

³ Ahmet Bozyiğit, *Akkirmânî'nin Felsefî Görüşleri*, AÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.

⁴ Sadrettin Buğda, *Muhammed b. Mustafa Akkirmânî ve Muhtasâr-u Muğni'l-Lebîb an Kütübi'l-Ea'rîb'in Edisyon Kritiği*, AÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2014.

Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-Ea'rib adlı eserin dört nüshası karşılaştırılmış ve edisyon kritiği yapılmıştır. Yine Ömer Faruk Altıparmak'ın *Muhammed bin Mustafa Akkirmânî ve Eseri İklilü't-terâcim*⁵ ile Neslihan Dağ'ın *Muhammed b. Mustafa Akkirmânî'nin İklilü't-terâcim Adlı Eserinde Felsefî Kavramlar*⁶ adlı yüksek lisans tezleri Akkirmânî'nin *İklilü't-terâcim* adlı eseri bağlamında felsefî görüşlerine yer vermesi açısından önemlidir. Hasan Alkan tarafından *Akkirmânî'nin Hadis Şerh Metodu -Şerhu'l-Ehâdisi'l-Erbâin Adlı Eseri Özelinde*⁷ adıyla hazırlanmış olan yüksek lisans tezinde de Akkirmânî'nin *Şerhu'l-Ehâdisi'l-Erbâin* adlı eseri çerçevesinde hadis şerh metodu incelenmiştir. Şamil Öçal'ın “Osmanlı Kelâmcıları Eş'arî miydi? -Muhammed Akkirmânî'nin İnsan Hürriyeti Anlayışı”,⁸ Sayın Dalkıran'ın “Akkirmânî'nin İrade-i Cüz'iyeye ile İlgili Risalesi ve Değerlendirilmesi”⁹ ve Süleyman Gür'ün “VIII. Asır Osmanlı Âlimlerinden Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî ve Besmele Tefsiri”¹⁰ adlı makale çalışmaları ile Hatice Toksöz'ün “Akkirmânî”¹¹ ve “Muhammed Akkirmânî'nin Düşünce Yapısı”¹² adlı kitap bölümleri Akkirmânî hakkındaki az sayıdaki çalışma içerisinde yer almaktadır. Biz de Akkirmânî'nin iman, amel ve ahlâk içerikli incelenmemiş bir eserini ele alarak literatüre bir katkıda bulunmayı amaçlamaktayız.

1. Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî'nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılın önde gelen ilmî şahsiyetlerinden Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî, âlim ve kadı gibi birçok sığata sahip olan, felsefe, kelâm, mantık, tefsir, dil, belağat, hadis ve fıkıh gibi alanlarda çok sayıda eser veren bir düşünürdür. Akkirmânî'nin hayatıyla ilgili kaynaklarda kayda değer bilgiler bulunmamaktadır. Asıl adı Mehmed olup Kefevî Hacı Hamîd Mustafa'nın oğludur. Doğup büyüdüğü Akkirman¹³ şehrine nispeten kendisine Akkirmânî lakabı verilmiştir. Doğum tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Akkirmânî, Sarây-ı Hümayun hocalığı yapmış,¹⁴ 1753'te İzmir,

⁵ Ömer Faruk Altıparmak, *Muhammed Bin Mustafa Akkirmanî ve Eseri İklilü't-terâcim*, MÜSBE, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.

⁶ Neslihan Dağ, *Muhammed b. Mustafa Akkirmânî'nin İklilü't-terâcim Adlı Eserinde Felsefî Kavramlar*, FÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2006.

⁷ Hasan Alkan, *Akkirmânî'nin Hadis Şerh Metodu-Şerhu'l-Ehâdisi'l-Erbâin Adlı Eseri Özelinde*, AÜSBE, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2015.

⁸ Şamil Öçal, “Osmanlı Kelâmcıları Eş'arî miydi? - Muhammed Akkirmânî'nin İnsan Hürriyeti Anlayışı”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, c. 2, sy. 5, yıl 1999, ss. 225-254.

⁹ Sayın Dalkıran, “Akkirmânî'nin İrade-i Cüz'iyeye ile İlgili Risalesi ve Değerlendirilmesi”, *EKEV Akademi Dergisi*, c.1, sy. 2, Mayıs 1998, ss. 173-179.

¹⁰ Süleyman Gür, “VIII. Asır Osmanlı Âlimlerinden Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî ve Besmele Tefsiri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 23, sy. 1, yıl 2018, ss. 183-207.

¹¹ Hatice Toksöz, “Akkirmânî”, Ed. Ömer Bozkurt, *Türk İslam Düşüncesi Tarihi* içinde, Divan Kitap, Ankara 2014, ss. 525-543.

¹² Hatice Toksöz, “Muhammed Akkirmânî'nin Düşünce Yapısı”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni-Osmanlı'da Felsefe ve Akli Düşünce*, Proje Editörü: Bayram Ali Çetinkaya, c. 8, İnsan Yayınları, İstanbul 2015, ss. 991-1018.

¹³ Bugünkü Ukrayna'nın Odesa eyaletindeki bir şehirdir. Ayrıntılar için bkz. Mustafa L. Bilge, “Akkirmân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul 1989, s. 269-270.

¹⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Melahir-i Osmaniye*, Sebil Yayınları, c. 4, İstanbul 1997, s. 290.

1758’de Mısır ve 1759’da Mekke kadılığı görevlerinde bulunmuştur. Mekke’de görevi esnasında 1174 yılının Muharrem ayında (Ağustos 1760) vefat etmiştir.¹⁵

Mütevazı bir kişiliğe sahip olan Akkirmânî, Hanefî mezhebine mensup olup itikatta Mâtürîdî’dir.¹⁶ Ehl-i Sünnet yolunu takip etmiş ve Ehl-i Sünnet kelâmcılarının görüşünü benimsemiştir. Ancak yeri geldiğinde benimsemediği konularda onları eleştirmiş ve kendi düşüncelerini aklı ve naklî delillerle desteklemiştir. Eserlerinden Akkirmânî’nin aklı ilimlerde derin bir bilgiye sahip olduğu ve eleştirel bir metot kullandığı görülür.¹⁷ Akkirmânî Ehl-i Sünnet itikadını savunarak, *Risaletü’l-Hamdele*’de ayet ve hadisleri ön plana çıkarmış, yaklaşımlarını ve yorumlarını da dile getirmiştir. Muhalif görüşlerin mantıklı cevap veya eleştirilerine sessiz kalmayan Akkirmânî, makul görüşlere katıldığını ifade etmiştir. Kendi görüşlerini mantıksal çıkarsamalara dayalı olarak belirtmesi de dikkate değerdir.

Akkirmânî aklı ve naklî ilimlere dair pek çok eser yazmıştır. Kelâm, fıkıh, mantık, felsefe, hadis, tefsir ve dil gibi değişik alanlardaki eserleri çoğunlukla Arapça ve Osmanlıca olup Farsça yazdığı eserler de vardır. Eserlerinin bir kısmı matbu olsa da büyük çoğunluğu yazma olarak Türkiye’deki farklı kütüphanelerde incelenmeyi beklemektedir.

Akkirmânî’nin yazma ve matbu eserlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. Yazma Eserleri

1. *Risaletü’l-Hamdele*: İslam dini, ahlâk ve ictimaiyat konularında, Arapça nesih hatla yazılmış bir eserdir. Kütahya Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi’nde 1986/5 arşiv numarasıyla mevcuttur.

2. *Şerh-i Dibâce*: Arapça nesih hatla tasavvuf alanında yazılmış olan bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa Bölümü’nde 297/7 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

3. *el-Mesâilü’l-Kelâmiyye*: Arapça nesih hatla kelâm alanında yazılmış olan eser, Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Efendi Bölümü’nde 297/4 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

4. *Risale-i Besmele*: Arapça, ta’lik hatla tefsir alanında yazılmış olan bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Bölümü’nde 297/2 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

5. *Risale fî Beyâni İmkani’l-Hâs ve’l-Âm*: Arapça nesih hatla usûl ilmi ile ilgili olarak kaleme alınmış olan eser, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü’nde 297/501 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

6. *Risale fî Beyâni Firakı’d-Dâlle*: Mezhepler tarihi alanında kaleme alınmış bir eserdir. Arapça nesih hatla yazılmış olup Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü’nde 297/4 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

7. *Risale fî Mesâilü’l-Erbâin*: Kelâm alanında, Eş’arî ve Mâtürîdî mezhepleri arasındaki farklılıklarla ilgili yazılmış bir eserdir. Arapça ta’lik hatla yazılmış olup Süleymaniye Kütüphanesi Kasıdecizâde Bölümü’nde 297/4 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

¹⁵ Sakıb Yıldız, “Akkirmânî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul 1989, s. 270.

¹⁶ Akkirmânî, *Haşiye ale’r-Risaleti’l-Hüseyniyye*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, s. 61.

¹⁷ Akkirmânî, *Ef’al-i İbâd ve İrade-i Cüz’iyye Risalesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, s. 1.

8. *Hâşiye ale'l-Adudiyye*: Ahlâk konusunda Arapça nesih hatla yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi İzmir Bölümü'nde 297/8 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

9. *Hâşiye alâ Hâşiyeti Şerhi'l-Muhtasar fî'l-Usûl*: Fıkıh alanında Arapça olarak ta'lik hatla yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Servili Bölümü'nde 297/501 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

10. *Risale alâ Evvel-i Şerhi'l-Halebî*: Arapça nesih hatla fıkıh alanında yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Kasidecizâde Bölümü'nde 297/5 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

11. *Risale fî Şerhi Dibâceti'l-Muhtasar*: Tefsir alanında Arapça nesih hatla yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü'nde 297/2 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

12. *Şerhu'l-Kasideti'd-Diniyye*: Arapça nesih hatla Arap edebiyatı ile ilgili yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Bölümü'nde 160 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

13. *Risale fî Takdimi't-Tesmiye ala't-Tahmid*: Arapça ta'lik hatla fıkıh alanında kaleme alınmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü'nde 297/5 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

14. *el-Kelimâtü'l-Cemile fî Şe'ni Şerhi't-Tesmiye*: Osmanlıca nesih hatla Kur'an ilimleri konusunda yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Bölümü'nde 297/1 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

15. *Muhtasar-ı Muğni'l-Lebîb*: Arap dili ve edebiyatı alanıyla ilgili Arapça nesih hatla yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Bölümü'nde 492/7 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

16. *Muhtasar-u Şemâil-i Şerif*: İslâm tarihi alanında Arapça nesih hatla yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Şazeli Bölümü'nde 297/9 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

17. *Risale fî'l-Âdâb*: Arapça nesih hatla Mantık ve Münazara ilmiyle ilgili yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Darü'l-Mesnevî Bölümü'nde 160 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

18. *Risale fî Tefsiri'l-Hamdele*: Tefsir konusunda Arapça ta'lik hatla kaleme alınmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi İsmail Hakkı İzmirli Bölümü'nde 297/2 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

19. *Risale Yeteâlleku bi Ta'rifî'l-Kur'an*: Kelâm alanında Arapça yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunur.

20. *Risale eş-Şemâilî'n-Nebeviyye*: Osmanlıca ta'lik hatla İslâm Tarihi alanında yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü'nde 297/9 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

21. *Şerhu Manzûmeti mine'l-Mantık*: Arapça ta'lik hatla mantık alanında yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi 160 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

22. *Şerhu Risaleti'l-Pehlevanî*: Mantık konusunda Arapça ta'lik hatla kaleme alınmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü'nde 164 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

23. *Hilye-i Saadet*: İslâm tarihi alanında Arapça nesih hattıyla kaleme alınmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü'nde 297/9 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

24. *Hediyetü'l-Muhlisîn*: Osmanlıca nesih hatla İslâm ahlâkı alanında yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi H. Hüsnü Paşa Bölümü'nde 297/8 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

25. *Akdü'l-Lealî fî Beyani İlmillahi bi Gayri'l-Mütenahi*: Kelâm alanında Arapça ta'lik hatla kaleme alınmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü'nde 297/412 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

26. *Havâs alâ Sûreti'l-Fatiha*: Tefsir konusunda Arapça olarak nesih hatla kaleme alınmış bir eserdir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunur.

27. *Şerh-i Ezkâr*: Arapça nesih hatla Havâs ve Ediye konusunda yazılmış bir eserdir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunur.

28. *Tefsir-i Sureti'n-Nebe'*: Tefsir konusunda yazılmış olup Arapça ta'lik hatla kaleme alınmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunur.

29. *Hâşiye alâ Akâidi'n-Nesefiyye*: Kelâm alanında Arapça ta'lik hatla kaleme alınmış bir eserdir. Kayseri Reşid Efendi Kütüphanesi'nde yer almaktadır.

30. *Şerhu Tahmis-i Kasideti Kelâmiyye el-Lâmiyye*: Kelâm alanıyla ilgili yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunur.

31. *Ta'rifatü'l-Fünûn ve Menâkıbü'l-Musannifîn*: İlimler tarihi konusuyla ilgili Arapça nesih hatla yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi Bölümü'nde 509 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

32. *Tekmile alâ Şerh-i Hadisi'l-Erbaîn*: Hadis alanında Arapça ta'lik hatla yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Bölümü'nde 297/3 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

33. *Zübdetü'l-Müntehâb*: Arapça rik'a hatla, örf ve adetler konusuyla ilgili kaleme alınmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü'nde 398 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

34. *Akdu'l-Kalaîd fî Tahkîki'l-Akâid*: Kelâm alanında Arapça ta'lik hatla yazılmış bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Bölümü'nde 297/4 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

35. *Risale fî Hamseti Fünûn*: Muhtelif konularda Arapça yazılmış bir eserdir. Beyazıt Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.

36. *Şerhu Hadis-i İnneme'l-a'mâlü bi'n-Niyyât*: Hadis konusunda Arapça olarak kaleme alınmış bir eserdir. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

37. *Mecmuâ-i Resail*: Kelâm konusunda Arapça nesih hatla yazılmış bir eserdir. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.

38. *Risale fî Hükmi's-Sivak ve Aslih ve Keyfiyât İsti'malih ve Fevaiduh*: Fıkıh konusunda Arapça ta'lik hatla yazılmış bir eserdir. İstanbul Millet Kütüphanesi'nde bir nüshası kayıtlıdır.

39. *Takrir-i Akkirmânî*: Hadis alanıyla ilgili Arapça olarak kaleme alınmış bir eserdir. İstanbul Millet Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunur.

40. *Şerhu Hadis-i fî Umûri'l-İman*: Hadis ile ilgili Arapça olarak yazılmış bir eserdir. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde bulunur.

b. Matbu Eserleri

1. *Şerhü'l-Emsile*: Arapça olarak kaleme alınmış bir eserdir. İstanbul Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

2. *Risale-i Akâid*: Akâid ve kelâm alanlarında yazılmış bir eserdir. İstanbul Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

3. *Risale-i Teavvüz*: Tefsir alanında Osmanlıca yazılmış bir eserdir. İstanbul Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

4. *Şerhü'l-Binâ*: Arap dili konusunda Arapça nesih hatla yazılmış bir eserdir. İstanbul Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

5. *Risale-i Besmele*: Tefsir alanında Arapça olarak yazılmış bir eserdir. İstanbul Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

6. *Şerhü'l-Huseyniyye fi'l-Adâb*: Mantık alanında Arapça yazılmış bir eserdir. İstanbul Matbaa-i Osmaniye'de basılmıştır.

7. *İklilü't-Terâcim*: İslâm felsefesi ile ilgili olarak kaleme alınan bu eser Akkirmânî'nin kendi düşünce ve yorumlarını da ihtiva eder. İstanbul Matbaa-i Osmaniye'de 1319/1900'de basılmıştır.

8. *Hâşiye alâ Hâşiyeti Usami'd-Din alâ Şerhi'l-Akâid*: Kelâm alanında Arapça olarak yazılmış bir eserdir. İstanbul Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

9. *Hâşiye alâ Hâşiyeti'l-Lârî fi'l-Hikme*:¹⁸ İslâm felsefesi alanında Arapça olarak yazılmış bir eserdir. İstanbul Matbaa-i Amire'de basılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde yazma nüshası da bulunmaktadır.

10. *Ef'al-i İbâd ve İrade-i Cüz'îyye Risalesi*: Kelâm ve akâid konularında Osmanlıca yazılmış bir eserdir. İstanbul Matbaa-i Amire'de basılmıştır.¹⁹

2. Metot ve Kaynakları Açısından *Risaletü'l-Hamdele*

Risaletü'l-Hamdele adıyla Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı sitesinde kayıtlı bulunan²⁰ bu risalenin kapağında veya ilk sayfasında *Risaletü'l-Hamdele* şeklinde bir bilgi mevcut değildir. *Risaletü'l-Hamdele* isminin kullanılması, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı kayıtlarına dayalıdır.

Risalenin kapağında ya da ilk sayfasında bu eserin dört ayrı risaleden oluştuğu yazılmaktaysa da sadece Ebu Hanife'nin *el-Vasiyye*'si üzerine Molla Hüseyin b. İskender el-Hanefî'nin yazdığı *el-Cevheretü'l-Münife fi Şerhi Vasiyyeti Ebi Hanife* adlı şerh ve *Buhârîzâde'nin Kitabı* bulunmaktadır. İmam-ı Birgivî'nin (ö.1573) *Kırk Hadis*'i ve *Ravzatü'l-Cennet* risalesi, kitabın kapağında yazılmışsa da eserde bu risalelere rastlanmamıştır. Buhârîzâde, *Şir'atü'l-İslâm* adlı eseriyle tanınan ve Hanefî fakihî olan Ebu'l-Mehasin Rüknü'l-İslâm Sedidüddin Muhammed b. Ebi Bekr İbrahim eş-Şargî el-Buhârî'dir (ö.1177). *Buhârîzâde'nin Kitabı* ise onun itikat, amel ve ahlâkla ilgili olarak kaleme aldığı eserin adıdır.²¹ Akkirmânî *Risaletü'l-Hamdele*'de Molla Hüseyin b. İskender el-Hanefî'nin Ebu Hanife'nin *el-Vasiyye*'si üzerine yazdığı şerhe bir hâşiye yazmıştır. Akkirmânî'nin bu hâşiyesi yirmi altı

¹⁸ Muslihuddîn el-Lârî'nin hâşiyesi üzerine yazılan bu hâşiye ve diğer hâşiyelere dair geniş bilgi için bkz. Ömer Bozkurt, "Muslihuddîn el-Lârî'nin Hâşiye alâ Şerhi'l-Kâdî Mir alâ Hidâyeti'l-Hikme Eseri Üzerine Bir İnceleme", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. X, sy. 2, s. 39-vd.

¹⁹ Bütün bu eserler için bkz. <http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama?q=+akkirmani>. Erişim Tarihi: 26.12.2018, Sakıb Yıldız, "Akkirmânî", s. 270; Buğda, *Muhammed b. Mustafa Akkirmânî ve Muhtasâr-u Muğni'l-Lebib an Kütübü'l-Ea'rib'in Edisyon Kritiği*, s. 4; Bozyiğit, *Akkirmânî'nin Felsefî Görüşleri*, s. 16-22.

²⁰ http://www.yazmalar.gov.tr/pbl/katalog_tarama_sonuc?eseradi=Ris%C3%A2let%C3%BC%27l-Hamdele&yazar=Akkirmani%20Mehmed%20b.%20Mustafa&page=1, Erişim Tarihi: 14.01.2020

²¹ Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğü, 1986, Va. 1-a, 32-b.

fasıldan oluşmaktadır. Hâşiyede imanla ilgili meseleler, kelâm ile ilgili konular, sahabenin fazileti, mest konusu, cennet ve cehennem ile ilgili hadisler, haşır-neşir, terğîb ve terhîb hadisleri, arşa istiva meselesi, Halku'l-Kur'an konusu vb. imanî ve içtimâî konular yer almaktadır. Akkirmânî *Risaletü'l-Hamdele*'de *Buhârîzâde'nin Kitabı*'na da bir hâşîye yazmıştır.

Risaletü'l-Hamdele'nin müstensihî bilinmemektedir. Arapça olan eserin telif tarihine dair bilgi de yoktur. Eser Kütahya Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde 135x65-220x155 mm ölçülerinde 21'a-29'a+1 aralığında 19 satır olup nesih yazı türünde ve filigranlıdır. Arşiv numarası 43 Va. 1986/5'tir.

Akkirmânî, risalesinde itikadî, fikhî ve ahlakî meseleleri mensubu olduğu Hanefî mezhebinin görüşleri etrafında ele almış diğer mezheplerin görüşlerine de nadiren değinmiştir. Ebu Hanife ve Hanefî mezhebinin diğer önde gelen âlimlerinin sözlerine sık sık atıfta bulunmuş, o döneme kadar yazılmış eserleri ustalıkla kullanmıştır. İtikadî ve amelî konuların anlaşılması için özen göstermiş, teşvik edici ve öğüt verici bir dili tercih etmiştir. Ehl-i Sünnet mezhebinin dışında gördüğü fırkaları eleştirmiş ve delillerini çürütme yolunda çaba sarf etmiştir. Ehl-i Sünnet mezhebinin görüşlerini savunmak için öncelikle ayet ve hadisleri esas almıştır.

Akkirmânî, Buharizâde'nin ahlâk ile ilgili risalesine hâşîye yazmış ve ahlâk konusu ile de ilgilenmiştir. İlk önce ahlâkın tanımını yapmış daha sonra ahlâkı, yerilen kötü ahlâk ve övülen iyi ahlâk şeklinde iki kısma ayırmıştır. Akkirmânî saymış olduğu iyi ve kötü huyların ayet ve hadislerden ve yapılan araştırmalar sonucunda elde edildiğini söylemiştir.²² Bu da ahlâkî görüşlerinin felsefî alt yapı kadar ayet ve hadislerle desteklendiğini de göstermektedir. Genel olarak Akkirmânî eserinde pek çok kaynaktan yararlanmış ve bu da eserinin muhtevasına zenginlik katmıştır.

Metot açısından bakıldığında Akkirmânî *Risaletü'l-Hamdele*'de fikhî veya itikadî konularda önemli gördüğü bazı açıklamaları "faideli bilgi" başlığı adı altında vermiştir. Konuların bitiminde "bitti (intihâ/temme)" veya "hepsi bu kadar (temamuhu hunake)" gibi ifadeler kullanmıştır. Bazı yerlerde Hz. Muhammed'e "aleyhi's-salatu ve's-selam" veya "sallallahu aleyhi ve sellem" bazen de (ﷺ) şeklinde kısaca harf kullanarak salat ve selam getirmiştir. Ebu Hanife ve sahabeler için "rahmetullahi aleyhi" veya kısaca harf kullanarak (ﷺ), "Allah ondan razı olsun" şeklinde dua etmiştir. Ebu Hanife için "Musannif", Allametü'l-ekmel (Molla Hüseyin b. İskender el-Hanefî)²³ için "Şârih", Şemsü'l-eimme es-Serahsî (ö. 1090)²⁴ için ise "Zü'l-emâlî" gibi künyeler kullanmıştır. Nesefî için de "Bahrü'l-Kelâm" ibaresine yer vermiştir.²⁵

Bazen kelimelerin açıklamalarını bazen de kelimelerin hareketlerini söyleyerek îrablarını yapan ve konu ile ilgili başka kitapları da kaynak olarak gösteren Akkirmânî, söz gelimi "Cim'in fethasıyla 'Cenan' kalp demektir.", "Ahterî'nin dediği gibi" ya da "'Bahrü'l-Kelâm' da geçtiği gibi" şeklinde ifadeler kullanmıştır.²⁶ Yine örneğin yaratıcı ve yaratıcının eseri arasındaki farkı anlatmak

²² Bkz. Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 28'a-28'b, st.1-15.

²³ Mustafa Öz, "el-Vasiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 42, Ankara 2012, s. 546.

²⁴ Muhammed Hamidullah, "Şemsüleimme Serahsî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 36, İstanbul 2009, ss. 544-547; M. Yaşar Kandemir, "Emâlî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul 1995, ss. 70-72.

²⁵ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 1-a, st. 14-15; Va. 1-b, st. 1-3.

²⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 8-b, st. 11.

için *Temhid* adlı kitapta “Tekvin yaratıcının fiilidir. ‘el mukevvinu’, vav burada esrelidir. ‘el-mûkevven’ ise vav burada fethelidir. (Ne demektir mûkevven?) Mûkevven yaratma eseridir. Yaratma, yaratılandan başkadır.”²⁷ şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.

Akkirmânî bir konuda hadis vermişse bunun tarikini de zikretmiştir. Konu bitiminde referans kitaplara mutlaka atıfta bulunmuştur. Fakat kaynak veya müellif ismi verirken bazen künyelerini zikretmiş bazen de kısaca isim belirtmiştir.²⁸ Okuyucunun konuyu iyi anlaması için özen göstermiş, teşvik edici ve öğüt verici bir dil kullanmıştır. Yeri geldiğinde soru-cevap metoduna yer vermiş ve muarızlarından gelebilecek soru ve itirazları cevapsız bırakmamıştır. Kimi zaman da önce muhalifin konuyla ilgili görüşlerini hatırlatmış daha sonra kendi görüşlerini antitez olarak delilleriyle ve kaynaklarıyla beraber kıyaslama yoluna gitmiştir. Bu şekilde savunduğu görüşlerin muarızlarınıninkine göre daha tutarlı olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.²⁹

Akkirmânî itikat konusunda başta kelâm ilminin başyapıtları olmak üzere Sadeddin et-Taftazânî’nin *el-Makâsîd* gibi farklı kelâm kitaplarına atıflarda bulunmuş ve kelâm âlimlerinin görüşlerini kendi görüşleri için delil olarak göstermiştir.

Akkirmânî başta Hanefî literatürü olmak üzere diğer mezhep ve fırkaların görüşlerine hâkim bir düşündürdür ve bu durum eserini kaynak açısından zenginleştirmiştir. Kendisinden önceki âlimlerin yanı sıra muasırlarına da atıfta bulunarak dönemine göre klasik ve modern literatüre hâkimiyetini göstermiştir. Yaptığı alıntıları mutlaka sahiplerine nispet etmesi onun ilmi titizliğini gösterir. Konuya dair farklı eser ve tarikleri de dile getiren Akkirmânî, kaynak olarak başta Hanefî mezhebinin fetva kitaplarını ve âlimlerinin görüşlerini, sonrasında tefsir, hadis, kelâm ve İslam ahlâkı gibi değişik alanlardan kaynakları seçmiştir. Çok sık olmamakla birlikte bazen de hiçbir âlimin ya da kaynak eserin ismini zikretmeksizin “şârih [Allametü’l-ekmel]in dediği gibi” ya da “imamın dediği gibi” şeklinde genel ifadelerle yer vermiştir. Akkirmânî’nin *Risaletü'l-Hamdele*’sinin zengin kaynak yelpazesindeki eserleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. *el-Vasiyye*: İmam Ebu Hanife’nin Hanefî fikhına dair kaleme aldığı eseridir.
2. *el-Cevheretü'l-Münîfe fî Şerhi Vasiyyeti Ebi Hanife*: Allametü’l-ekmel’in (Molla Hüseyin b. İskender el-Hânefî) *el-Vasiyye*’ye yazdığı şerhtir.
3. *Emâlî*: Ali b. Osman el-Üşî’nin (ö.1179) Mâtürîdî akâidine dair kaleme aldığı eseridir.
4. *Akâid*: Ebû Abdillâh Celâlüddin Muhammed b. Esad b. Muhammed es-Sıddıkî ed-Devvânî’nin (ö.1502) akâid ile ilgili kaleme aldığı eseridir.
5. *Arbeîn*: İbnu’l-Hacer el-Heytemî’nin (ö.1567) kırk hadis kitabıdır.
6. *Bahrü’r-Râik*: Ebu’l-Berekat en-Nesefî’nin (ö.1310) *Kenzü’d-Dekâik* adlı Hanefî fikhına dair yazmış olduğu esere İbn-i Nüceym (ö.1563) tarafından yapılan şerhtir.
7. *Şir’âtü’l-İslâm*: Hanefî fakihî İmamzâde’nin (ö.1177) yazmış olduğu ilmihal ve ahlâk kitabıdır.

²⁷ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 10-b, st. 12-13.

²⁸ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 7-a, st. 8.

²⁹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 19-a, st. 11.

8. *Gunnîyetü't-Tâlib*: Abdülkâdir-i Geylânî'nin (ö.1165-66) *El-Gunye li Tâlibî Târikû'l-Hak* adlı akâid ve tasavvufa dair yazmış olduğu eseridir.

9. *Bedru'r-Reşîd*: Bedru'r-Reşîd Muhammed b. İsmail'in *Risale fi Elfâzi'l-Küfr* adlı küfür lafızlarına tahsis edilen, Hanefî Osmanlı âlimlerince yazılan risalelerin en meşhurdur.

10. *Buhârî*: Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cufî el-Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahih* adlı eserini ifade eder.

Bunların dışında Akkirmânî'nin sıklıkla olmasa da dikkat çektiği ve atıfta bulunduğu bazı kitaplar ise şöyle sıralanabilir:

1. *Cevheretü'l-Lekkânî*: Eş'arî ve Mâlikî âlimi olan Ebu İshâk İbrâhîm b. İbrâhîm el-Lekkânî'nin (ö.1631) akâide dair eseri olan *Cevheretü't-Tevhîd* üzerine oğlu Abdülselem'in yazmış olduğu şerhtir.

2. *Dârimî*: Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî'nin (ö.894) Sünen türündeki eseridir.

3. *ed-Dürrü'l-Mensûr*: Suyûtî'nin (ö.1505) kaleme aldığı rivayet tefsiridir.

4. *ed-Dürrü'l-Münîfe*: Muhyiddin Abdülkadir el-Kureşî'nin (ö.1373) İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 849) *el-Musannef* inde Ebu Hanîfe'ye yönelttiği eleştirilerine yazmış olduğu reddiyedir.

5. *el-Ahbâr*: Kudâî'nin (ö.1062) daha çok ahlâk hadislerinden meydana gelen *Şihâbü'l-Ahbâr* adlı eseridir.

6. *el-Miftahu's-Saade*: Taşköprülü Ahmed Efendi'nin (ö.1561) ilimler tasnifi ve tarihiyle ilgili Arapça biyobibliyografik ve ansiklopedik eseridir.

7. *el-Fetâvâ't-Tatarhâniye*: Hindistanlı Hanefî fakihlerinden Feridüddin Âlim b. Alâ el-Enderpetî'nin (ö. 1384) fıkha dair Arapça eseridir.

8. *el-Fıkhu'l-Ekber*: İmam Ebu Hanîfe'ye (ö.767) nispet edilen akâid risalesidir.

9. *Bahrû'l-Kelâm*: Ebu'l-Mü'in en-Nesefî'nin (ö.1114) akâide dair risalesidir.

10. *el-Hey'etu's-Sünniyye*: Süyûtî'nin (ö.1505) *el-Hey'etu's-Seniyye fi'l-Hey'etu's-Sünniyye* adlı eseridir. Yazma olan bu eser Mısır el-Ezher Üniversitesi'nde bulunmaktadır. Eser varlık, evren ve kozmolojiden bahsetmektedir.

11. *el-Hidâye*: Burhâneddin el-Merginânî'nin (ö.1197) Hanefî fıkha dair eseridir.

12. *Fetâvâ el-Kâdihân (el-Kâdihân Fetâvâ'sı)*: Hanefî hukukçusu Kâdihân'ın (ö.1192) *el-Fetâvâ'l-Hâniyye* veya *el-Hâniyye* diye anılan fıkha dair eseridir.

13. *el-Makâsîd*: Sadettin et-Tâftâzanî'nin (ö.1390) kelâma dair eseridir.

14. *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye*: Ebu Bekr Kutbuddin Muhammed b. Ahmed b. Âli el-Kastallanî'nin (ö.1287) Hz. Peygamberin hayatı ve şahsiyeti ile ilgili eseridir.

15. *En-Nevevî*: Ebu Zekerîyya Yahya b. Şeref b. Mürî en-Nevevî'nin (ö.1277) yazmış olduğu hadis kitabıdır.

16. *Hazanetü'r-Rivâyât*: Hindistanlı sûfî ve âlim Ali b. Hüsamiddin b. Abdülmelik b. Kadihân el-Muttakî el-Hindî'nin (ö.1567) hadis kitabıdır.

17. *Hâzin Tefsiri*: Ebu'l-Hasen Alaüddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Hâzin el-Bağdadî'nin (ö.1341) yazmış olduğu tefsir kitabıdır. Bağdadî bu tefsirinde ayet ve hadisle tefsir yapmaya özen göstermiş, Eş'arî ve Şafîî mezheplerinin görüşleri çerçevesinde itikâdî ve fikhî hükümlere dair geniş bilgi vermiştir.

18. *İbn-i Mâce*: Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvinî'nin (ö.887) kaleme aldığı ve Kütüb-ü Sitte'nin altıncısı olan *es-Sünen* 'idir.

19. *İhyâu Ulûmi'd-Din*: Ebu Hâmid Gazâlî'nin (ö.1111) öncelikle tasavvuf ve ahlâk olmak üzere fıkıh, kelâm gibi ilimlere özellikle amaçları bakımından yeni yaklaşımlar getiren önemli eseridir.

20. *Kıyasü'l-Enbiyâ*: Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. es-Salebî'nin (ö.1035) Peygamberler tarihine dair yazmış olduğu Arapça eseridir.

21. *Kitabü'l-Âzeme*: Ebu's-Şeyh Abdullah b. Muhammed b. Cafer b. Hayyan Ebu Muhammed el-Hayyanî el-İsfahanî el-Ensârî'nin (ö.979) Allah'ın azameti ve melekût âleminin akılları durduran durumlarıyla ilgili hadis ve haberleri ihtiva eden eseridir.

22. *Minyetü'l-Musellî*: Sedidüddin el-Kaşgârî'nin (ö.1305) namazla ilgili olarak kaleme aldığı eseridir.

23. *Müctebâ*: En-Nesaî'nin (ö.915) ahkâm konularına dair kaleme aldığı hadisleri bir araya getirdiği eseridir. Bu esere “seçilmiş hadisler” anlamına gelen *el-Müctebâ* (*el-Müctenâ*) adını vermiştir.

24. *Müslim*: Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî'nin (ö.875) *el-Câmî'u's-Sahih* adlı eseridir.

25. *Senûsî*: Faslı Şeyh İbrahim b. İdris es-Senûsî'nin *en-Nurü'l-Lamî* isminde kaleme aldığı eserini ifade eder.

26. *Şerhu's-Südur*: *Şerhu's-Südur bi Şerh-i Hâli'l-Mevtâ ve Ehli'l-Kubûr* adlı bu eser *Tezkiretü'l-Kurtûbî*'nin şerhi ve genişletilmiş halidir. Ölüler ve kabirdekilerin durumlarını açıklamakla gönüllere açıklık getiren bir kitaptır. Bu kitap Mısır'da *Kitabü'l-Berzah* adı altında neşredilmiştir.

27. *Şerhu'l-Akâidi'l-Adudiyye*: Eş'arî kelâmcısı olan Adudüddin el-Îcî'nin (ö.1355) *el-Akâidu'l-Adudiyye* adlı risalesine yapılan şerhtir. *Akâidu'l-Adudiyye*'ye birçok şerh yazılmıştır. *Risaletü'l-Hamdele*'de adı geçen şerhin kimin tarafından yazıldığı açık bir şekilde geçmemektedir. Sadece *Şerhu'l-Akâidi'l-Adudiyye* şeklinde bu şerhe atıfta bulunulmuştur.

28. *Şerhu'l-Hidâye*: Burhaneddin el-Merginânî'nin (ö.1197) *el-İkdü's-Semin fi Tercemeti Sahibi'l-Hidâye el-İmam Burhaneddin* adlı Hanefî fıkhiyle ilgili kaleme aldığı *el-Hidâye*'nin tercümesidir.

29. *Tarîkatü'l-Muhammediyye ve Siretü'l-Ahmediyye*: Birgivî Mehmed Efendi'nin kitap ve sünnet çerçevesinde ahlâkî konularla ilgili kaleme aldığı Arapça olarak yazdığı eseridir.

30. *Tebyinü'l-Mehârim*: Zehebî'nin (ö.1348) *Kitabü'l-Kebâir ve Tebyinü'l-Mehârim* adlı büyük günahlara dair eseridir.

31. *Tefsiru Müşkilâtü'l-Ehâdis*: Maliki fakihî ve müfessir olan Ali İbnu'l-Müneyyir Ebu'l-Abbas Nasirüddin Ahmed b. Muhammed b. Mansûr el-Cûzâmî el-Cerevî el-İskenderî'nin (ö.1284) tefsir kitabıdır.

32. *Tefsirü'l-Celaleyn*: Celaleddin es-Süyûtî'nin (ö.1505) tefsir kitabıdır.

33. *Şerhu'l-Akâid*: Necmeddin en-Neseî'nin (ö.1142) akâide dair yazmış olduğu risalesine Sadeddin et-Taftazânî'nin (ö.1390) yazmış olduğu şerhtir.

34. *Telvîh ilâ Keşfi Hakâiki't-Tenkîh*: Sadrüşşerîa'nın Hanefî fikhî usulüyle ilgili *Tenkihu'l-Usûl* adlı eserine Taftâzânî'nin (ö.1346) yazdığı hâşiyedir.

35. *Tembîh*: Ebu İshak eş-Şîrâzî'nin (ö.1083) Şafîî mezhebinin beş temel yapıtından biri olan eseridir.

36. *Temhîd*: Malîk b. Enes'in (ö.795) *el-Muvatta* adlı hadis kitabına İbn Abdülber en-Nemerî (ö. 1071) tarafından yazılan şerhtir.

37. *et-Tenvîr (Tenvîru'l-Havâlik)*: Malik bin Enes'in *el-Muvatta* adlı hadis kitabına Suyûtî tarafından yazılan şerhtir.

38. *Terğîb ve Terhîb*: Ebu Muhammed Zekiyuddin el-Münzirî'nin (ö.1258) önce terhip sonrada terğîb hadislerini fıkıh bablarına göre düzenlediği ve hadisleri bu bablara göre sıraladığı eseridir.

39. *Tevdîh (Tevzîh)*: Sadrüşşerîa'nın (ö.1346) *Tenkihu'l-Usûl* adlı fıkıh usulüne dair eserine kendisinin yapmış olduğu şerhtir.

40. *Tirmizî*: Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezid) et-Tirmizî'nin (ö.892) kaleme aldığı Kütüb-ü Sitte'nin altıncısı olan *el-Camiu's-Sahih*'idir.

41. *Ümdetü'l-Fetâvâ*: Muvaffakuddîn İbn Kudâme'nin (ö.1223) Hanbelî fıkıhıyla ilgili yazmış olduğu eseridir.

3. İçerik Açısından *Risaletü'l-Hamdele*

İslam'ın güzel ahlâka olan vurgusu itikat, ibadet ve muamelat alanlarındaki düzenlemeleriyle bir bütünlük arz eder. Bu nedenle İslam medeniyetinde ortaya konmuş eserlerin çoğunda inanç, amel ve ahlâk konuları birlikte ele alınmıştır. *Risaletü'l-Hamdele*'de de benzer bir durumu görmek mümkündür. Risale, inanç ve amel konularıyla başlamakta ahlâk konusuna dair değerlendirmelerle son bulmaktadır. Ancak risale eklektik bir karakterde olduğu için çok sayıda görüşü barındırmaktadır.

İnanç ile ilgili konular *Risaletü'l-Hamdele*'nin ilk kısmını oluşturur ve iman meselesi ilk sırada ele alınır. Bu çerçevede Akkirmânî, iman, tanımı ve mahiyeti bağlamında Ebu Hanife ve bazı âlimlerin imanla ilgili görüşlerine atıfta bulunarak³⁰ imanın dil ile ikrar ve kalp ile tasdik olduğu kanaatine varır. Ancak ona göre amel imanın bir parçası değildir. Bu noktada Mutezili ve Harici bakışı eleştiren³¹ Akkirmânî, iman amel ilişkisi konusunda Mâtürîdî ve Eş'arî kelâmcıların görüşünü benimser. Ona göre amel imanın bir cüz'ü değildir. İmanda esas olan tasdiktir. Tasdik bulunduğu sürece amel olmasa da bu kimseyi imansız görmek yanlıştır. İmanın amelden önce olması ise iman ve amelin ayrı olduğunu gösterir.³² Akkirmânî, Ebu Hanife'nin *Fıkhu'l-Ekber*'de belirttiği ve imanı "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, elçilerine, ölümden sonraki dirilişe, kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğine iman etmektir."³³ şeklinde tanımladığı bir imanı gerekli görür. Bu çerçevede Akkirmânî sadece kalp ile iman etmenin veya sadece dil ile ikrarın yeterli olmadığını da açıklar.³⁴

Akkirmânî imanı, icmalî ve tafsilî olmak üzere ikiye ayırır. İcmali iman "Allah'ın emrettiği her şeye toptan inanmak" iken tafsilî iman, inanılması gereken her şeye tek tek inanmayı ifade eder.³⁵ O, başka bir açıdan ise imanı tahkiki, istidlali ve taklidi olmak üzere üç şekilde ele alır. Tahkiki iman, kalbin tasdikte sabit kalması olup hiçbir şartta tasdik ve imandan şüphe etmeme halidir. İstidlali iman, kanıta da dayalı bir özellikte olup yürüyen birisinin ayak izlerinin yolcuya, âlemdeki düzenin

³⁰ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 1-b, st. 4-7. Krş. İmam Azam, *el-Fıkhu'l-Ekber*, Çev. Hamza Yaman, Beyan Yayınları, İstanbul 2016, s. 13.

³¹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 1-b, st. 11; Va. 4-a, st. 7-15; Va. 23-b, t. 14-15; Va. 24-a, st. 1-2.

³² Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 4-b, st. 7; Va. 4-b, st. 3-5.

³³ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 1-b, st. 11-13. Bkz. İmam Azam, *el-Fıkhu'l-Ekber*, s. 25.

³⁴ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 1-b, st. 7-14; Va. 2-a, st. 1-8.

³⁵ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 24-a, st. 11-13; Va. 24-b, st. 9-13.

Allah'ın birliğine delalet etmesindeki duruma benzer. Ayrıca istidlali iman, aklî ve naklî olmak üzere iki türdür. Aklî istidlal, imandaki akıl ve kuvvet, naklî istidlal ise İhlas Suresi'nin istidlali şeklindedir. Neticede istidlali iman takva mertebelerinin merkezinde bulunup insanların itirazlarıyla ortadan kalkmaz. Buna karşılık Akkirmânî'ye göre istidlali iman, tahkiki iman düzeyine çıkamamıştır ve en güçlü iman tahkiki imandır.³⁶ Taklidi iman ise kişinin babasının, dedesinin imanını taklit etmesi durumu gibi olup delilsiz ve zayıf bir imandır. Bu imana cahil insanlar sahiptir ve küçük bir şüpheyle bu iman ortadan kalkabilir.³⁷ Netice itibarıyla Akkirmânî, kişinin "icmalî istidlal" ile imanını tamamlamasının, üzerine farz-ı ayn olduğunu ifade etmektedir.³⁸

İmanın keyfiyet ve kemiyet yönünden eksilip artabileceğini savunan ve ameli imandan bir parça olarak gören mezhepler Hariciyye, Mu'tezile, Zeydiyye ve Selefiyye'dir. Bu mezheplere göre yapılan salih ameller imanı artırır. İşlenen günahlar ise imanı eksiltir. İmanın bir parçası olduğu için buna bağlı olarak imanda da eksilme ve artma söz konusu olur. Ebu Hanife başta olmak üzere Ehl-i Sünnet (Eş'arî ve Mâtürîdî) anlayışına göre imanda artma ve azalma söz konusu değildir.³⁹ Akkirmânî bu konuda Eş'arî ve Mâtürîdîlerin düşüncesini savunur. Ebu Hanife ve arkadaşlarına göre imanda artma ve eksilmenin olmadığını ifade eder. Akkirmânî'ye göre imanın azalması ancak küfrün çoğalmasıyla, imanın artması da ancak küfrün azalmasıyla tasavvur edilebilir. Öyleyse iman ve küfrün aynı kişide bulunması imkânsızdır. Çünkü küfür imanın zıttıdır. Üstünlüğün amel noktasında olduğuna dikkat çeken Akkirmânî, *Fıkhu'l-Ekber*'de geçen şu ifadeye dikkat çeker: "Yeryüzündeki ve gökyüzündekilerin imanları eksilmez ve çoğalmaz." Akkirmânî bu açıklamalarına *el-Vasiyye*'nin şerhini kaynak olarak gösterir.⁴⁰ O, imanla ilgili bu tartışmalara karşılık olarak ayet, hadis ve başka kaynaklardan kanıtlar getirerek konuya dair tartışmalar yapar.⁴¹ Sonuç olarak, Akkirmânî imanın kendisinin değil iman edilenler yani ayetlerde geçenler itibarıyla çoğaldığını ifade eder. Yoksa bir kişi ya inanır ya da inanmaz, bunun ortası yoktur. Örneğin, "Ben bu ayete az inanıyorum" demek kuşkuya sebeptir. İçinde kuşku olan bir iman da iman değildir. Ancak küfrün azalmasıyla iman artabilir ve küfrün artması da imanın azalması sonucunu ortaya çıkarır. Bu nedenle Akkirmânî'ye göre imanın amelle bir ilgisi yoktur.

İmanda istisna konusunu ele alan Akkirmânî, kullandığı kaynaklara da atıfta bulunarak "inşallah" gibi ifadelerin ibadete ve inanca dair kullanılması sorun oluşturmadığını belirtir. Örneğin oruca niyet edilirken inşallah denilirse bu orucun niyetini bozmaz. "İnşallah"tan kasıt kişinin oruca devam edebilmesi içindir. Orucun zorluğuna karşı Allah'ın ona güç vermesini istemesidir. Bu noktada kişinin niyeti

³⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 24-b, st. 13-15; Va. 25-a, st. 1-3; Va. 25-b, st. 1-9. Bkz. Kadir Demiroğlu, "Fıkıh Usulünde İstidlâl Kavramı ve İstidlâl Çeşitleri", *Edebali İslamiyat Dergisi*, 1 (1), yıl 2017, ss. 91-109.

³⁷ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 25-a, st. 4-7.

³⁸ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 25-b, st. 1-9.

³⁹ Hulusi Arslan-Mustafa Bozkurt, *Sistematiik Kelâm*, TDV Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2016, s. 94-95. Ayrıca bkz. İmam Azam, *el-Fıkhu'l-Ekber*, s. 13; Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *el-İbâne ve Usûlü Ehli's-Sünnet (Eş'arî Akâidi)*, Gelenek Yayıncılık, Çev. Ramazan Biçer, İstanbul 2010, s. 150.

⁴⁰ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 2-b, st. 12-15.

⁴¹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 3-a, st. 1-4; Va. 3-a, st. 6-9. Ayet ve hadisler için bkz. Fetih Suresi, 48/4; Müslim, İmân, 58.

geçersiz olmaz.⁴² Ancak Akkirmânî'ye göre köle azat etmek, talak vb. konularda net cümleler kurmadan “inşallah” gibi ifadeler kullanılarak yapılacak olan antlaşmalar geçersizdir. Diğer yandan Akkirmânî, bazı kitaplarda geçen “Yarın da Müslüman olayım inşallah” ya da “İnşallah Müslüman olarak öleyim” gibi cümlelerin hoş görülebileceğini söyler.⁴³ Çünkü bu tür cümlelerde istenen, kişinin iman üzere kalması, imanın kabulü ve devamlı olmasıdır, imanın gerçekleşmesi için belli bir sürenin geçmesi değildir. Ancak netice olarak Akkirmânî'ye göre içinde şüphe ve şart barındıran bir iman gerçek iman olmaz. İnanan kişinin imanını ve mümin olduğunu açık ve içinde şüphe barındırmadan söylemesi gerekir.

Tasdik ve inkâr açısından insanları ele alan Akkirmânî, tasdiki gerçekten kalbiyle yapanın mümin bunun zıddını yapanın ise kâfir olduğunu ifade eder. Akkirmânî, küfürde şek ve şüphe olduğunu ama imanda şek ve şüphenin bulunmadığını söyler ve bu konuda Nisa Suresinin 151. ayeti ve Ehl-i Sünnetin görüşlerini örnek getirir.⁴⁴ Diğer yandan Akkirmânî çeşitli kaynaklara dayanarak insanları bu konuda üç kısma ayırmaktadır. Birincisi, iman açısından samimi olan muhlis kimselerdir. Bu kişiler tüm samimiyetiyle iman edilecek esasları tasdik edip onaylarlar. İkincisi, küfründe ısrar eden kâfirlerdir. Üçüncüsü ise diliyle söyleyen ve kalbiyle yalanlayan kişilerdir. Bu kişiler insanların yanında inandığını söyleyen ama aslında kalbiyle tasdik etmeyen münafıklardır.⁴⁵

Allah'ın zatı ve sıfatları konusunu da ele alan Akkirmânî'ye göre Allah'ın zatı sıfatları hayat, ilim, sem'î, basar, irade, kudret ve kelâmdır. Fiilî sıfatları ise tekvin, rızıklandırma, yoktan var etme, yaratma, benzersiz olarak icat etme, öldürme, diriltme, suret verip şekillendirme, yetiştirme, geliştirme ve büyütmedir. Akkirmânî bunları Ebu Hanife başta olmak üzere çeşitli referanslarla açıklamaktadır.⁴⁶

Akkirmânî'ye göre ulûhiyet demek, Allah'ın kendisinden başkasına muhtaç olmayışı ve kendisinden başka her şeyin O'na muhtaç oluşudur.⁴⁷ Akkirmânî, tevhidî de üç kısma ayırır. İlki, Allah hiçbir şeyden oluşmamıştır, ikincisi Allah hiçbir şeyin üstünde değildir, üçüncüsü ise Allah hiçbir şeyin içinde değildir önermelerini ifade eder. Bunların aksiyile Allah'ı nitelendirmek küfrü gerektirir.⁴⁸ Akkirmânî Allah'ın muhalefetün li'l-havadis sıfatı gereği cisim olmadığını, yön, cihet ve taraftan münezzeh olduğunu,⁴⁹ bütün isim ve sıfatlarıyla ezeli olduğunu söyler. Ancak bu isim ve sıfatlar Allah'tır demenin iki ilahı ortaya çıkaracağını dile getiren Akkirmânî, Allah'ın bir olup bu tür ithamlardan münezzeh olduğunu da ifade eder. Ona göre eğer bu isim ve sıfatlar Allah'tan başkadır dersek o zaman sıfatları sonradan var olmuş olur ki bu da caiz olmaz. Allah'ın sıfatları ne ondan ayrıdır ne

⁴² Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 3-b, st. 8-10.

⁴³ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 3-b, st. 1-7. Ayrıca bkz. Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul 2000, s. 212-214.

⁴⁴ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 3-a, st. 15; Va. 3-b, st. 1-7.

⁴⁵ Bütün tartışmalar ve nihai değerlendirmeler için bkz. Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 24-a, st. 3-4; Va. 12-a, st. 3-8; Va. 12-a, st. 8-15. Ayetler için bkz. Enfâl Suresi, 8/1; Nisa Suresi, 4/151.

⁴⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 5-b, st. 9-15; Va. 8-b, st. 1-7; Va. 7-b, st. 1-2; Va. 5-b, st. 5; Va. 6-b, st. 15. Ayrıca bkz. İmam Azam, *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 5-9; el-Eş'arî, *el-İbâne*, s. 70.

⁴⁷ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 7-a, st. 4-5.

⁴⁸ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 7-a, st. 1-7.

⁴⁹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 6-b, st. 15.

de O'nun aynıdır. İsim ve sıfatları ezelîdir.⁵⁰ Allah'ın arşa istiva etmesi de bir ihtiyaçtan dolayı birşeyin üstünde durması için değildir. Çünkü Allah mekândan münezzehtir ve mekâna ihtiyacı yoktur. Allah arşın ve arşın dışındaki her şeyin koruyucusudur.⁵¹

Akkirmânî, insanın fiilleri konusunda görüşlerini belirten mezhepleri Cebriyye, Kaderiyye ve Ehl-i Sünnet olmak üzere üç kısımda değerlendirir. Cebriyye'nin bütün fiilleri Allah'a nispet ettiğini,⁵² Kaderiyye'nin fiilleri insana nispet ettiğini,⁵³ Ehl-i Sünnet'in ise fiillerin meydana gelmesini ezeli kudrete bağlasa da insanın fiilin buna eşlik ettiğini ama onu yaratmadığını savunur.⁵⁴ Kulların yaptıkları fiillerin Allah tarafından yaratıldığını söyleyen Akkirmânî, Allah'ın bütün mahlûkatı güçsüz bir şekilde yarattığını⁵⁵ ve bütün canlıların zayıf varlıklar oldukları için rızıklarının da Allah tarafından verildiğini ifade eder.⁵⁶

Akkirmânî'ye göre insan fiillerinde irade ve kudretini kullanır, fiili işlemeye azmeder Allah da o fiili yaratır. İnsan amelleriyle, kararlarıyla, ilmiyle mahlûktur ve sonradan yaratılmıştır. Bu yüzden yaptıklarının da mahlûk olması gerekir.⁵⁷ Akkirmânî, günahın Allah'ın emriyle değil de ancak Allah'ın var etmesiyle meydana geldiğini söyler. Kul cüz'i iradeyle fiillerini işler, günaha yönelir, Allah'ın hâlik sıfatı burada devreye girer ve kul kâsib olur.⁵⁸ Buna göre kişi günah işlemeye meylettiğinde Allah buna rıza göstermediği halde imtihan gereği günahı işleme gücünü onda yaratır. Sonuç olarak Akkirmânî insanların fiillerinde irade ve kudretlerini kullanarak kesbi veya iktisabı kazandıklarını ifade eder. Fiilleri Allah yaratır fakat bu yaratmanın gerçekleşmesi için kulun irade ve kudretini kullanarak fiili işlemeye niyet etmesi gerekir.

İstitâat (güç yetirme) konusunda ise Ehl-i Sünnet âlimleri itistâatın fiilden önce ya da sonra değil ancak fiille beraber olduğunu savunur. Akkirmânî de itistâat ile ilgili görüşlerine delil olarak *Bahrü'l-Kelâm* kitabını kaynak göstererek kulun Allah'ın yardımıyla fiili işlemeye güç yetirebileceğini söyler. Fiil esnasında Allah kula güç verir. Kul niyet sahibidir, günah işlemeye meylettiğinde Allah'a isyanı ortaya çıkar ve kendisinin yaptığı suçtan dolayı cezaya müstahak hale gelir. Kul, Allah'a ibadet etmeye niyet ettiğinde ise Allah'ın yardımı vuku bulur.⁵⁹

Akkirmânî'nin kaza ve kader tanımları yaygın tanımların aksine bir özellik taşır. Ona göre kaza, bütün var olacak her şeyin Levh-i Mahfuz'da toplu olarak var olmasıdır. Kader ise ardı ardınca harici sebeplerle kazanın oluşması için var olacak şeylerin ayrıntılarıdır.⁶⁰ Bu tanımlama Eş'ariler'in kaza ve kader tanımıdır.⁶¹ Mâtürîdîler bu tanımlamanın aksini söylerler. Akkirmânî'nin kaza ve kader tanımı bu yönüyle dikkat çekmektedir. Çünkü Akkirmânî'de bilinenin aksine kader ve kaza

⁵⁰ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 8-b, st. 2-8. Bkz. İmam Azam, *el-Fıkhu'l-Ekber*, s. 1.

⁵¹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 7-a, st. 1-4. Va. 6-b, st. 13-15. Bkz. el-Eş'arî, *el-İbâne*, s. 59-139.

⁵² Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 10-a, st. 5-6.

⁵³ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 10-a, st. 7-8.

⁵⁴ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 10-b, st. 12-14. Bkz. İmam Azam, *el-Fıkhu'l-Ekber*, s. 10; el-Eş'arî, *el-İbâne*, s. 82.

⁵⁵ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 10-b, st. 9.

⁵⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 10-b, st. 13.

⁵⁷ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 6-a, st. 7-8.

⁵⁸ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 12-b, st. 12-15.

⁵⁹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 12-b, st. 13-15.

⁶⁰ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 5-b, st. 4-8. Ayet için bkz. Hicr Suresi, 15/21.

⁶¹ el-Eş'arî, *el-İbâne*, s. 142.

tanımları yer değiştirmiştir. Akkirmânî'ye göre hayır ve şer Allah'ın izniyle meydana gelir. Ona göre bunun aksini iddia eden kâfir olur.⁶²

Akkirmânî kaza ve kader ile ilgili bir konu olarak Levh-i Mahfuz'u ele alır. Ona göre Allah Levh-i Mahfuz'u yaratmıştır ve kıyamete kadar olacak her şeyi Levh-i Mahfuz'da yazması için kaleme emretmiştir. Bu fikirlerini ayetlere dayandıran⁶³ Akkirmânî, Levh-i Mahfuz'un beyaz inciden olup kenarlarının kırmızı yakuttan ve anlatılamayacak derecede büyük olup uzunluğunun beş yüz yıl olduğundan söz eder.⁶⁴ Levh-i Mahfuz'la ilgili olarak Akkirmânî çeşitli rivayetlere yer verdiği gibi "tevfik" (sebeplerin iyilik ve mutlulukla, birbirleriyle uyumu), fazilet ve "hızlan" (tevfikin zıddı) gibi kavramları da açıklar.⁶⁵ Sonuç olarak Akkirmânî, Levh-i Mahfuz'un Allah tarafından yaratıldığını, kıyamete kadar olacak her şeyin bilgisinin Levh-i Mahfuz'da yazılı olduğunu söyler.

Halku'l-Kur'an konusuna Akkirmânî, Kur'an'ın mahlûk olduğu düşüncesine karşı olduğunu açıkça ifade ederek başlar. Ebu Hanife ve diğer sünni âlimlerin görüşlerini ve kitaplarını görüşlerine kaynak gösteren Akkirmânî bu konuda Mâtürîdî anlayışı savunur. Dolayısıyla Akkirmânî'ye göre Kur'an Allah'ın peyderpey indirdiği kelâmdır ve mahlûk değildir.⁶⁶ O, bu noktada çeşitli kaynakları da kullanarak Allah'ın sıfatlarının ezeliyeti üzerinden yol alır.

Ahiret hallerini de ele alan Akkirmânî, Münker ve Nekir'in hak olduğunu söyler.⁶⁷ Kabir azabının ise günahkâr Müslümanlar ve kâfirler için olduğunu belirtir. Akkirmânî müminlerin iki kısma ayrıldığını, itaatkâr olanlara kabir azabının olmadığını ama kabir sıkıştırması olduğunu, günahkâr olanlar için ise hem kabir azabı hem de kabir sıkıştırması olduğunu söyler.⁶⁸ Ancak Cuma günü kabir azabı ve sıkıştırmasının kısa bir süre dışında ölen kişiden kıyamete kadar kaldırıldığını belirtir. Ruhun cesetle bitişik olduğunu aynı şekilde beden toprak olunca da ruhun bedenle bitişik olacağını ve ruhun kabirde acı çekeceğini dile getirir.⁶⁹ Akkirmânî ölü bedende ruh olmayacağından dolayı kabir azabının nasıl mümkün olacağı problemine Hz. Muhammed'in "Diş içinde nasıl ruh olmadığı halde ağrıyorsa ceset de öyle ağrır."⁷⁰ sözünü kanıt olarak getirir. Akkirmânî'ye göre mizan da haktır.⁷¹ O, Ebu's-Suûd Efendi'nin tefsirinde kâfirlerin amellerinin tartılmayacağından ve onlar için tartı kurulmayacağından bahsettiğini söyler. Ayrıca Akkirmânî hesabın nasıl olacağına dair probleme, mizan ve hesabın sıratın üstünde olacağı, her bir kişinin sevabı tartılarak, tartısı ağır gelenlerin cennete gireceği, hafif gelenlerin ise ateşe düşeceği şeklinde cevap verileceğini ifade eder.⁷² Ayrıca insanların amel defterlerini

⁶² Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 4-b, st. 11-12.

⁶³ Levh-i Mahfuz konusu için bkz. İmam Azam, *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 8; el-Eş'arî, *el-İbâne*, s. 142. İlgili ayetler için bkz. Kamer Suresi, 54/52-53.

⁶⁴ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 6-b, st. 1-8; Va. 13-b, st. 8-11.

⁶⁵ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 14-a, st. 1-5; Va. 6-b, st. 1-2; Va. 6-a, st. 4-6. Tevfik ve hızlan Mâtürîdîlerin dalâlet ve hidâyet meselesini açıklamak için geliştirdikleri bir teoridir. Bkz. İmam Azam, *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 15; el-Eş'arî, *el-İbâne*, s. 141.

⁶⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 7-b, st. 1-2. Bkz. İmam Azam, *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 16; el-Eş'arî, *el-İbâne*, s. 44.

⁶⁷ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 15-a, st. 1-6.

⁶⁸ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 14-b, st. 1-5; Va. 14-b, st. 7-8. Bkz. İmam Azam, *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 15; el-Eş'arî, *el-İbâne*, s. 147.

⁶⁹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 14-b, st. 8-15.

⁷⁰ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 15-a, st. 1-3.

⁷¹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 16-b, st. 7-12. Ayet için bkz. Enbiyâ Suresi, 21/47.

⁷² Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 17-a, st. 4-7.

okuyacağını, kâfir ve mümine amel defterlerinin nasıl verileceğini ayetleri kanıt göstererek açıklar.⁷³

Akkirmânî'ye göre Allah, nefisleri, ölümlerinden sonra elli bin sene geçse bile ceza ve sevap için diriltecektir. Ona göre Allah bedenlerin bütün parçalarını bir araya getirip eski haline döndürecek ve bedenler dünyada olduğu gibi öz şekilleriyle var olacaktır. Akkirmânî bunu neşir olarak tanımlar. Diriltmeden sonra bedenlerin mahşer meydanına sevk edileceğini bunun da haşır olduğunu ifade eder.⁷⁴ Hesabın nasıl görüleceğini de Ebu Hanife'den, ayetlerden, hadislerden ve çeşitli rivayetlerden yararlanarak ayrıntılarıyla anlatır.⁷⁵ Ahiret ahvalinin tartışmalı meselelerinden olan şefa'at konusunda ise Akkirmânî, Hz. Muhammed'in şefaatinin ümmetinden cennet ehli olanlar için hak olduğunu söyler. Buna delil olarak "...Rabbin seni makamı Mahmûd'a ulaştırsın."⁷⁶ ayetini gösterir. Akkirmânî'ye göre büyük günah işlemiş olsalar bile Hz. Muhammed'in şefaati ümmetinden cennet ehli olanlar için haktır (Tirmizî, Kıyame, 11). Ona göre büyük günahlardan kasıt şirkin dışındakilerdir.⁷⁷ Cennet ve cehennem de ayetlerle gerçektir ve şu anda vardır.⁷⁸ Cennet ahalisi cennette, cehennem ahalisi de cehennemde ebedi kalacaktır. Akkirmânî'ye göre Bakara Suresinin 39. ayetinde geçtiği üzere küfrün affedilmesi caiz değildir. O, Ebu Hanife'nin de bu görüşte olduğunu,⁷⁹ ancak Eş'arîler'de küfrün affedilmesinin caiz olduğu görüşünün doğru olmadığını çünkü hikmetin iyi ile kötünün eşit olmamasını gerektirdiğini belirtir.⁸⁰

Sahabenin fazileti konusunda Akkirmânî, ümmetin Hz. Muhammed'den sonra en faziletlilerinin Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali olduğunu söyler.⁸¹ Akkirmânî, Ebu Hanife'nin ifk hadisesi hakkındaki görüşlerinin de Ehl-i Sünnetin ortak kararı olduğunu, kendisinin de bu görüşü paylaştığını açıkça ifade eder. Ona göre Hz. Aişe, Hz. Hatice'den sonra insanların en üstün kadınıdır. O müminlerin annesidir, zina iftirasından arındırılmıştır ve Rafiziler'in ithamlarından uzaktır.⁸²

Akkirmânî inanç ile ilgili bahislerin sonunda dini hükümleri ele almış ve bu noktada şer'î hükümler ve teklifî hükümler olarak bu konuyu irdelemiştir. O, şer'î hükümleri vacib, mendub, mubah, haram ve mekruh; mükellefin yapması gereken fiilleri ise farz, vacib, sünnet, müstehab, mubah, kat'î haram, tahrimen mekruh ve tenzihen mekruh şeklinde ifade etmiştir. Ona göre bu fiillerle amel etmek farzdır ve bunları inkar etmek küfrü gerektirir.⁸³ Akkirmânî'nin bunlara dair açıklamaları bulunsa da bunlar bilinen yaygın anlamlarının ötesine pek geçmemektedir.⁸⁴

Amel bahsinde Akkirmânî, amelleri ibadetle ilgili ameller ve fikhî ameller olmak üzere iki başlıkta ele alır. İbadetlerle ilgili olan amelleri farz, fazilet ve günah

⁷³ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 17-b, st. 1-9; Va. 18-a, st. 2-14. Ayet için bkz. İsrâ Suresi, 17/14.

⁷⁴ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 18-b, st. 6-13.

⁷⁵ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, 18-b, st. 14-15; Va. 19-a, st. 1-6.

⁷⁶ İsrâ Suresi, 17/79.

⁷⁷ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 19-b, st. 8-12.

⁷⁸ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 15-b, st. 7-10. Ayetler için bkz. Âl-i İmran Suresi, 3/131, 133.

⁷⁹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 20-b, st. 2-6. Ayet için bkz. Bakara Suresi, 2/39.

⁸⁰ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 20-b, st. 7-15. Ayetler için bkz. Sâd Suresi, 38/28; Câsiye Suresi, 45/21.

⁸¹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 9-b, st. 1-6. Ayet için bkz. Vâkıa Suresi, 56/10-12.

⁸² Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 20-a, st. 10-15.

⁸³ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 26-a, st. 7-13.

⁸⁴ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 26-b, st. 13-15; Va. 27-a, st. 1-15; Va. 27-b, st. 1-13.

olan ameller şeklinde, fikhî amelleri ise zahiri ameller⁸⁵ başlığı altında inceleyen Akkirmânî, zâhirî amelleri farz, sünnet, mubah, mekruh ve haram olmak üzere beş bölüme ayırır.

Amellerin kısımlarını Akkirmânî, Ebu Hanife'nin ameller hakkındaki görüşlerini aktararak açıklamaya başlar. Onun belirttiğine dayanarak Ebu Hanife'ye göre ameller; farz, faziletli ve günah olanlar şeklinde üç kısma ayrılır. Akkirmânî bu sınıflandırmanın Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatin ortak görüşü ve kararı olduğuna işaret ederek kendisinin de bu görüşte olduğunu dile getirir.⁸⁶ Akkirmânî, Ebu Hanife'nin bu sınıflandırmadan maksadının ahirette mükâfat veya ceza gerektirecek fiiller olduğunu yoksa amellerin bunlardan ibaret olmadığını belirtir.⁸⁷ O, faziletli ameller konusunda ise Kur'an'a tazim etmek gibi amelleri örnek verir.⁸⁸ Günah olan ameller ise içki içmek ve namaz kılmamak gibi farklı niteliklerde olabilir. Bunlardan içki içmek gibi olanlar tövbeyle, namaz kılmamak gibi olanlar ise tövbe ve kaza etmekle affedilir.⁸⁹ Akkirmânî'ye göre zahir ameller ise farz, vacib, sünnet, müstehab ve mekruh şeklinde beş kısımdır.⁹⁰ O, amel konusunda mestler meselesini özel bir başlık halinde ele alır.⁹¹ Ayrıca haram amellere örnek olmak üzere faiz, kötü kadına verilen ücret, kahine verilen bahşış ve haramdan elde edilen paranın borç verilmesi gibi örnekleri vererek bunlara dair fikhî tartışmalar yapar.⁹²

Ruhsat ve azimet konusunu *Bahrü'r-Râik* kitabına dayandırarak ele alan Akkirmânî, ruhsatı, kulların mazeretlerine bağlı olarak ortaya çıkan, azimetini ise asli hüküm olup kulların mazeretlerine göre ortaya çıkmayan hükümler olarak tanımlar. O, Nisa Suresinin 101. ayetini kaynak göstererek seferde namazı kısaltmanın ve oruç tutmamanın ruhsat olduğunu ifade eder.⁹³ Sonuç olarak Akkirmânî amelleri farz olanlar, faziletli olanlar ve günah olanlar şeklinde üç kısma ayırır. Ona göre bu sınıflandırmanın amacı ahirette mükâfat veya ceza gerektirecek fiillerdir yoksa ameller bunlardan ibaret değildir. Akkirmânî zahir amelleri ise farz, vacib, sünnet, müstehab ve mekruh şeklinde beş kısımda değerlendirir. Bunlarla amel etmenin ve bunlara inanmanın mükellef için dini bir gereklilik olduğunu dile getirir.

Akkirmânî'nin ahlâk ile ilgili görüşlerine geçmeden önce onun *Buharizade'nin Kitabı*'na haşiye yazmasındaki amacı ve bu haşiyede takip ettiği metodu açıklamak gerekmektedir. Buna göre *Risaletü'l-Hamdele*'de Akkirmânî, eğitim ve öğretim konusunda takip edilmesi gereken metodun inanç, amel ve ahlâk şeklinde olması gerektiğini ifade eder. Arkadaşlarının yoğun istekleri üzerine bu risaleyi (ikinci risale) yazmaya karar verdiğini, eğer öğretmenin öğretmesi ve öğrencinin öğrenmesi bu sıralamaya göre olmazsa günahkâr olmalarından, hatta dinden çıkmalarından korkulacağını belirtir.⁹⁴

⁸⁵ İnsanın bedeni veya organlarıyla işlediği fiillere zâhirî (bedenî) ameller adı verilir. Bkz. Süleyman Uludağ, "Amel", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul 1991, s. 16-20.

⁸⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 4-b, st. 9-10.

⁸⁷ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 14-b, st. 11.

⁸⁸ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 9-a, st. 9-14.

⁸⁹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 19-a, st. 4-7.

⁹⁰ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 31-b, st. 2-12; Va. 32-a, st. 13-15.

⁹¹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 13-a, st. 2-12. Bkz. İmam Azam, *el-Fıkhu'l-Ekber*, s. 11.

⁹² Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 11-b, st. 11-15.

⁹³ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 13-b, st. 6-7.

⁹⁴ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 23-b, st. 8.

Akkirmânî, ahlâk konusundaki görüşlerini Gazâlî'nin *İhyau Ulûmu'd-Din*, Kâdîhân'ın *Fetâvâ'sı*, *el-Fetâvâ't-Tatarhâniye* ve *Tarikâtü'l-Muhammediyetü'l-Ahmediyye* kitaplarına dayandırır. O, öncelikle ahlâkı, kötü (zemmedilen) ve iyi (övülen) olmak üzere iki kısma ayırarak konuya giriş yapar.⁹⁵ Benzer ayrımı Gazâlî'de de görmektediriz. Gazâlî de ahlâkı güzel ahlâk ve kötü ahlâk şeklinde ikiye ayırmaktadır.⁹⁶ İlk olarak kötü ahlâkı ele alan Akkirmânî, kötü ahlâkın altmış kötü huydan meydana geldiğini söyleyerek bu huyların insanlar üzerinde yapılan araştırma ve incelemeler sonucu ayet ve hadisler de dikkate alınarak belirlendiğini dile getirir.⁹⁷

Konuyu genel hatlarıyla ele alan Akkirmânî, kötü ahlâkın esas ve usullerinin yedi tane olduğunu söyler. Bu yedi esas bilip ezberleyen ve sakınanların kötü olan bu altmış huyun hepsinden kurtulabileceklerini belirtir. Ona göre bir şeyin esasından sakınmak, bu esaslardan türeyenlerden de sakınmayı lazım ve gerekli kılar. Akkirmânî'ye göre kişi bu kötü huylardan gafil olursa ve onlardan sakınmazsa cennete girmeyi ummamalıdır. Zira cennete girmenin sebebi salih amelleridir.⁹⁸

Akkirmânî yedi kötü huy örneklerle tek tek açıklar. Ona göre kötü huylar; küfür, bid'at, riya, kibir, haset, cimrilik ve israftır. İnsanoğlunda bulunan övülmüş huylar ise yetmiş sekiz tanedir. Bu huylar ayet ve hadisler üzerinde yapılan araştırma ve incelemeler sonucu bulunmuştur. Övülmüş olan yetmiş sekiz huyun aslı yedi huydur. Bunlar ise bu yedi kötü huyun zıtlarıdır. Övülmüş huyların ilki imandır ve küfrün zıddıdır. Bu ise kıyas-ı fukaha, icma, sünnet ve ayetle sabit olmuştur. Akkirmânî'ye göre iman, küfrün; ihlas riyanın; tevazu kibrin; nasihat hasedin; cömertlik de cimriliğin zıddıdır. Akkirmânî'ye göre bu huyları tanımak ve bilmek çok önemlidir. Her mükellefin bu huyları bilmesi kendisine farzdır.⁹⁹

Akkirmânî'ye göre bu yedi kötü huy kulun amellerinin ifsadını gerektiren huylardır. Aynı şekilde övülmüş olan yedi huy da zaruri olarak kulların amellerini islah eden huylardır. Övülmüş huylar kötü huylardan arındıktan sonra gelir.¹⁰⁰

Akkirmânî, kötü ve aşağılık olarak nitelendirdiği huyları şöyle açıklar:

Küfür: Müminin hal ve durumundan olan imanın yokluğudur. Bu da zemmedilmiştir. Çünkü küfür cennete girmeyi haram kılar ve ateşte ebedi azabı gerektirir. Buna göre kişinin kurtulması gereken kötü huyların ilki küfürdür. Kişinin öncelikle yapması gereken ilk ve en önemli şey iman etmesidir.¹⁰¹

Bid'at: Hz. Muhammed ve ashabından sonra ortaya çıkan şeyler şeklinde tarif edilir. Ne Hz. Muhammed ne ashab ne de tabiîn bu bid'ati emretmemiştir. Akkirmânî'ye göre Allah, bid'at ehlinin orucunu, haccını, umresini, cihadını, kötülüklerden kaçınmasını ve adaletini kabul etmez, kişi İslam'ın sahasından çıkar. Akkirmânî bid'at ehlini üç kısma ayırır.¹⁰² Bir kısım itikat noktasında, bir kısım amelde ve bir kısım da gelenek ve göreneklerde bid'at sahibidir. Birinci kısım küfrü inanç ilkesi haline getirmiş ve Allah'ı cisimlendirmişlerdir. Bu sınıftakiler Allah'ın bir cisim olduğunu dile getirirler. Allah'ın cisim olduğuna inanmak ise büyük günahlardandır. İkinci kısımdakiler dinde haram olan fiilleri işleyenlerdir. Tevhit

⁹⁵ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 27-b, st. 14-15.

⁹⁶ Gazâlî, *İhyau Ulûmi'd-Din*, Çev. Ali Arslan, Merve Yayınları, c. 3, İstanbul 2009, s. 130.

⁹⁷ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 28-a, st. 1.

⁹⁸ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 28-a, 28-b.

⁹⁹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 28-b.

¹⁰⁰ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 29-a, st. 1-3.

¹⁰¹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 29-a, st. 6-8.

¹⁰² Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 29-a, st. 9-13.

olarak itikat ettikleri dalaletle düşüren batıl şeyler bu hükümdedir. Akkirmânî'ye göre dalaletle düşen ve düşürülen kimseler, ibadet ettiklerini ve doğru yolda olduklarını söylerler. Ancak Allah onları doğru yola ilettikten sonra kendileri bu dalaletle meyletmişlerdir. Bunlar mümin suretinde inkârcı kâfirlere dönüşürler. Akkirmânî, Şaban ayının ortasındaki Beraat namazını, Kur'an ve tesbihin ve tehlilin ücretle okunmasını bu kısım bid'atlere örnek olarak gösterir. Akkirmânî üçüncü kısmın bid'atının ise mekruh sayıldığını ifade eder. Sol el ile yemek yemek, sağ el ile lavaboda temizlenmek bu kısım bid'atlere örnektir.¹⁰³

Riya: Dünya menfaatini ahiret ameliyle istemektir. İnsanlardan birinin kendi nefsinin ön plana çıkarmaya çalışması ve bunu da mekruh olarak görmemesi kişinin amelini ifsad eder.¹⁰⁴

Kibir: İlim, amel, takva, erdemlilikte ve dünyevi şeylerden başka zayi olan sıfatlarda başkasına karşı büyüklük taslamaktır. Bu da sahibini amelde müşrik yapar.¹⁰⁵

Haset: Kişinin mümin kardeşinin sahip olduğu ilim, amel, faydalandığı dünyevi şeyler ve Allah'ın o kişiye verdiği nimetlerin yok olmasını istemesidir.¹⁰⁶

Cimrilik: Şer'i olarak insanlara öğretilmesi gereken vacib olan şeyleri öğretmekten sakınmaktır. Şer'i olarak dağıtımı vacib olan malı elinde tutmaktır. Akkirmânî cimrilığa örnek olarak hac yapmamayı, fitre ve zekât vermemeyi ve kurban kesmemeyi gösterir.¹⁰⁷

İsraf: Meşru tutumluluk dairesinde vacib olanı elinde tutmayıp dağıtmaktır. Ona göre israf eden kişi şeytanın kardeşidir. İsrafın en azı yemek yedikten sonra kişinin parmaklarını yalamadan elini yıkamasıdır.¹⁰⁸

Övülen yedi huy ise Akkirmânî tarafından şöyle açıklığa kavuşturulur:

İman: Kalp ile tasdik dil ile ikrar olup, bid'atin zıttıdır. İman, Kitap ve Sünnet'le sabittir.¹⁰⁹

İhlas: Dünya menfaatini elde etmek için itaat ile sadece Allah'a yaklaşmayı istemektir.¹¹⁰

İhsan: Kişinin Allah'ı görür gibi ibadet etmesine denir. Çünkü kişi onu görmese de O, kişiyi görür.¹¹¹

Tevazu: İlimde, amelde, takvada, zühtte, dünyevi olan tüm işlerde, diğer her şeyde bütün mahlûkattan kendini daha zayıf görmek, kendi nefsinin alçaltmaktır.¹¹²

Nasihat: Başkasının hayrını istemektir.¹¹³

Cömertlik: İlim öğretmek, ilmi yaymak, kendi malından infak etmek ve paylaşmaktır. Dağıtılması gereken mal ve ilim kişinin üzerine vacibtir. Bunlara sahip kişinin onları dağıtması ve yayması gerekir.¹¹⁴

¹⁰³ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 29-a, st. 13-15; Va. 29-b, st. 1-11.

¹⁰⁴ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 29-b, st. 12-13.

¹⁰⁵ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 29-b, st. 15.

¹⁰⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 30-a, st. 2-5.

¹⁰⁷ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 30-a, st. 7-10.

¹⁰⁸ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 30-a, st. 11-15.

¹⁰⁹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 30-b, st. 1-8.

¹¹⁰ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 30-b, st. 10-11.

¹¹¹ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 30-b, st. 12.

¹¹² Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 30-b, st. 13-15.

¹¹³ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 31-a, st. 2-4.

¹¹⁴ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 33-a, st. 5-9.

Meşru tutumluluk: Malın gerekli yerlere dağıtılmasıdır. Yani harcamaların gerektiği gibi olmasıdır. Miskin, fakir veya zengin kim olursa olsun israftan kaçınılmalı yemek yerken ekmek kırıntılarını bile israf etmemelidir.¹¹⁵

Akkirmânî'nin iyi ve kötü ahlâkı ifade ederken iman ve küfür kavramlarına yer vermiş olması önemlidir. Gazâlî'den etkilenmiş olmasına rağmen böyle bir durum Gazâlî'de bulunmamaktadır. Bununla birlikte reziletlerden meydana gelen israf, kibir, haset ve dört temel erdemin dallarından olan cömertlik, iffet vb. huyları Akkirmânî'de de görmekteyiz. Bu açıdan Akkirmânî'nin Fârâbî, İbn Sina ve Gazâlî'yle bir paralellik arz ettiğini söyleyebiliriz.

Sonuç olarak Akkirmânî'nin ahlâk başlığı altında iman, amel ve ibadet kavramlarını ele alması, ahlâkın imanî, amelî ve ibadetle ilgili boyutuna dikkat çekmesi bakımından önemlidir. Bu da göstermektedir ki Akkirmânî'de iman, amel ve ibadet, ahlâkın önemli boyutlarıdır.

Akkirmânî son olarak tasavvuf konusuna da değinir ve tasavvufu, bütün kötü huylardan kurtulmak ve bütün övülen huylara sahip olmak şeklinde tanımlar.¹¹⁶ Akkirmânî'nin nefisten arındırılması gerekli olan kötü huylar ile nefse kazandırılması gereken iyi huyları saydıktan sonra tasavvufu tanımlaması onun ahlâk ile tasavvufu birbirini tamamlayan iki değer alanı olarak gördüğünün bir göstergesidir.

Gazâlî'ye göre ahlâk, tasavvufun önemli bir alanıdır.¹¹⁷ Akkirmânî'de de ahlâkla tasavvuf birbirleriyle ilişki içerisinde. Bu ise Akkirmânî'nin ahlâk anlayışının Gazâlî'deki gibi tasavvufi boyutlara sahip olduğunu gösterir. Çünkü Akkirmânî'nin hem ahlâkla ilgili değerlendirmeleri hem de risalesinin sonunda tasavvufu tanımlaması onun tasavvufi boyutlu bir ahlâk anlayışına sahip olduğunu ifade etmektedir.

Akkirmânî'de iyi ile kötü huylar birbirinin zıttıdır. Ona göre kötü bir huydan kurtulmak için onun zıttını yapmak gerekir. İman küfrün zıttıdır. O halde küfürden kurtulmak için iman etmek gerekir.¹¹⁸ Akkirmânî'nin bu konuda çokça etkilendiği Gazâlî'den farklı bir tutum sergilediği görülmektedir. Diğer yandan Akkirmânî ahlâkı Gazâlî gibi pratik açıdan ele alır. Çünkü Gazâlî'nin yaptığı iyi ve kötü huylar ayırımını aynı şekilde Akkirmânî'de de görmek mümkündür.¹¹⁹ Akkirmânî'de ahlâk alanı sadece iyi huylardan oluşmaz. Onda iyi ve kötü huyların hepsi birden ahlâk alanını oluşturur.

Sonuç

Akkirmânî'nin inanç, amel ve ahlâk ile ilgili olarak nasların ışığında kendi görüşlerini dile getirdiği *Risaletü'l-Hamdele* ile ilgili değerlendirmeler bağlamında ilk dikkat çeken husus Akkirmânî'nin bu risalede *el-Fıkhü'l-Ekber*'in ve *el-Vasiyye*'nin birçok kısmına bazı not ve ilaveler eklemesidir. Bu durum Ebu

¹¹⁵ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 31-a, st. 10-13.

¹¹⁶ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 31-b, st. 1. Tasavvufun tanımları için bkz. Reşat Öngören, "Tasavvuf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 40, İstanbul 2011, s. 119-126; Hülya Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, Nükte Kitap, Konya 2004, s. 17.

¹¹⁷ Mevlüt Albayrak, "Gazâlî'nin Ahlâk Felsefesi ve Filozofların Etkisi", *İslami Araştırmalar Dergisi Gazâlî Özel Sayısı*, c. 13, yıl 2000, sy. 3-4, ss. 354-363.

¹¹⁸ Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*, Va. 28-b, st. 8.

¹¹⁹ Bu konuda bkz. İmam Gazâlî, *İslam Ahlâkı*, Çev. Akif Nuri, Sinan Yayınları, İstanbul 1996.

Hanife'nin görüşlerini daha net bir şekilde ortaya koymaya dönük bir çaba içerisinde olduğunu gösterir.

Akkirmânî'nin bu eserine bakıldığında ağırlıklı olarak itikâdî konulara, sonrasında ahlâka ve son olarak da amel konularına yer verdiği görülür. Ahlâk ve ameli birbiriyle ilişkili olarak değerlendirirsek, bu eserin iman ve amel konularını yoğunlukla işleyen bir çalışma olduğu açığa çıkar.

Felsefe, mantık, kelâm, tefsir, hadis, mezhepler tarihi, İslam felsefesi ve Arap dili ve belâgatı gibi pek çok alanda eser vermiş bir isim olarak Akkirmânî, *Risaletü'l-Hamdele*'de pek çok esere atıfta bulunmuştur. Ancak onun kaynak yelpazesinde kelâmî kitaplar ağırlık oluşturur. Kelâmî konularda neredeyse her meseleye az ya da çok değinmiş olması da bundan olsa gerektir. İtikadi konularda Ebu Hanife ve Maturidî çizgisindedir. Akkirmânî ayrıca ayet, hadis ve başkaca rivayetlere de önemli ölçüde yer vermiştir. Kelâmî ağırlıklı bir çalışmasında Buharizâde'nin ahlâk ile ilgili risalesine hâşiye yazması da onu farklılaştıran bir yönüdür. Ahlâk konusunun devamında tasavvufa yer vermesi ve bu noktada ahlâkla ilişkili olarak daha ziyade Gazâlî'yi temel alan yaklaşımları da vurgulanmaya değerdir. Risalesinin hiçbir yerinde bir İslam filozofundan ya da Yunan filozofundan bahsetmeyen hatta onlara atıfta bile bulunmayan Akkirmânî'nin esasında *İklîlü't-Terâcim*, *Hâşiye ale'l-Adudiyye*, *Kefevî ale'l-Larî fi'l-Hikme* gibi eserlerindeki felsefi birikimine bakılırsa, bunun manidar bir durum olduğunu söylemek mümkündür.

Akkirmânî'nin ahlâkı; itikâdî, amelî ve ibadetle ilgili konular çerçevesinde ele alması da farklı bir özellik olarak belirtilebilir. Bu bağlamda başta iman olmak üzere küfür ve bid'at gibi imanî, ihsan gibi amelî ve cömertlik gibi ibadetle ilgili kavramları ahlâkla birlikte değerlendirmesi bu durumu destekler mahiyettedir.

Akkirmânî fikhî ve içtimai meseleleri mensubu olduğu Hanefî mezhebinin görüşleri etrafında ele almış, diğer mezheplerin görüşlerine nadiren de olsa değinmiştir. Ebu Hanife ve Hanefî mezhebinin diğer önde gelen âlimlerinin sözlerini kendisine referans olarak almış, o döneme kadar yazılmış eserleri ustalıkla kullanmıştır. Ehl-i Sünnet mezhebinin dışında gördüğü fırkaları eleştirmiş ve bu fırkaların delillerini çürütme yolunda çaba sarf etmiştir. Ehl-i Sünnet mezhebinin görüşlerini savunmak için öncelikle ayetleri temel almıştır. Bu konuda kayda değer bir başarı gösterdiği de söylenebilir.

Kaynakça

- Akkirmânî, Muhammed b. Mustafa, *Ef'al-i İbâd ve İrade-i Cüz'iyeye Risalesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289.
- Akkirmânî, Muhammed b. Mustafa, *Hâşiye Ale'r-Risaleti'l-Hüseyniyye*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi.
- Akkirmânî, Muhammed b. Mustafa, *Risaletü'l-Hamdele*, Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğü, 1986.
- Albayrak, Mevlüt, "Gazâlî'nin Ahlâk Felsefesi ve Filozofların Etkisi", *İslami Araştırmalar Dergisi Gazali Özel Sayısı*, c. 13, yıl 2000, sy. 3-4, ss. 354-363.
- Alkan, Hasan, *Akkirmânî'nin Hadis Şerh Metodu-Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erbain Adlı Eseri Özelinde-*, AÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2015.

- Altıparmak, Ömer Faruk, *Muhammed Bin Mustafa Akkirmânî ve Eseri İklilü't-Terâcîm*, MÜSBE, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.
- Arslan, Hulusi - Bozkurt, Mustafa, *Sistematik Kelâm*, TDV Yayınları, Ankara 2016.
- Bilge, Mustafa L., “Akkirmân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul 1989, ss. 269-270.
- Bozkurt, Ömer, “Muslihuddîn el-Lârî'nin Hâşiye alâ Şerhi'l-Kâdi Mîr alâ Hidâyeti'l-Hikme Eseri Üzerine Bir İnceleme”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. X, sy. 2, ss. 33-49.
- Bozyiğit, Ahmet, *Akkirmânî'nin Felsefî Görüşleri*, AÜSBE, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.
- Buğda, Sadrettin, *Muhammed b. Mustafa Akkirmânî ve Muhtasâr-u Muğni'l-Lebib an Kütübi'l-Ea'rib'in Edisyon Kritiği*, AÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2014.
- Bursalı Tahir Mehmed Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınları, İstanbul 1972.
- Dağ, Neslihan, *Muhammed b. Mustafa Akkirmânî'nin İklilü't-Terâcîm Adlı Eserinde Felsefî Kavramlar*, FÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2006.
- Dalkıran, Sayın, “Akkirmânî'nin İrade-i Cüz'iyeye ile İlgili Risalesi ve Değerlendirilmesi”, *EKEV Akademi Dergisi*, c.1, sy. 2, Mayıs 1998, ss. 173-179.
- Demiroğlu, Kadir, “Fıkıh Usulünde İstidlâl Kavramı ve İstidlâl Çeşitleri”, *Edebali İslamiyat Dergisi*, 1 (1), yıl 2017, ss. 91-109.
- el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan, *el-İbâne ve Usûlü Ehl-i's-Sünnet (Eş'arî Akâidi)*, Gelenek Yayıncılık, Çev. Ramazan Biçer, İstanbul 2010.
- Gür, Süleyman, “VIII. Asır Osmanlı Âlimlerinden Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî ve Besmele Tefsiri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 23, sy. 1, yıl 2018, ss. 183-207.
- Hamidullah, Muhammed, “Şemsüleimme Serahsî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 36, İstanbul 2009, ss. 544-547.
- İmam Azam, *el-Fıkhu'l-Ekber*, Çev. Hamza Yaman, Beyan Yayınları, İstanbul 2016.
- İmam Gazâlî, *İhyau Ulûmi'd-Din*, Çev. Ali Arslan, Merve Yayınları, c. 3, İstanbul 2009.
- İmam Gazâlî, *İslam Ahlâkı*, Çev. Akif Nuri, Sinan Yayınları, İstanbul 1996.
- Kandemir, M. Yaşar, “Emâlî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul 1995, ss. 70-72.
- Küçük, Hülya, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, Nükte Kitap, Konya 2004.
- Öçal, Şamil, “Osmanlı Kelâmcıları Eş'arî miydi? - Muhammed Akkirmânî'nin İnsan Hürriyeti Anlayışı”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, c. 2, sy. 5, yıl 1999, ss. 225-254.
- Öngören, Reşat, “Tasavvuf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 40, İstanbul 2011, ss. 119-126.
- Öz, Mustafa, “el-Vasiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 42, İstanbul 2012, ss. 545-546.
- Sinanoğlu, Mustafa, “İman”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul 2000, ss. 212-214.
- Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye*, c. 4, Sebil Yayınları, İstanbul 1997.

- Toksöz, Hatice, “Akkirmânî”, Ed. Ömer Bozkurt, *Türk İslam Düşüncesi Tarihi* içinde, Divan Kitap, Ankara 2014, ss. 525-543.
- Toksöz, Hatice, “Muhammed Akkirmânî’nin Düşünce Yapısı”, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni-Osmanlı’da Felsefe ve Akli Düşünce*, Proje Editörü: Bayram Ali Çetinkaya, c. 8, İnsan Yayınları, İstanbul 2015, ss. 991-1018.
- Uludağ, Süleyman, “Amel”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul 1991, ss. 13-16.
- Yıldız, Sakıb, “Akkirmânî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul 1989, ss. 270.
- [http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama?q=+Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî](http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama?q=+Muhammed+b.+Mustafa+el-Akkirmânî).
(Erişim Tarihi, 26.12.18)
- http://www.yazmalar.gov.tr/pbl/katalog_tarama_sonuc?eseradi=Ris%C3%A2let%C3%BC%27l-Hamdele&yazar=Akkirmani%20Mehmed%20b.%20Mustafa&page=1,
Erişim Tarihi: 14.01.2020
- http://www.yazmalar.gov.tr/pbl/katalog_tarama_sonuc?eseradi=Ris%C3%A2let%C3%BC%27l-Hamdele&yazar=Akkirmani%20Mehmed%20b.%20Mustafa&page=1,
Erişim Tarihi: 14.01.2020